

СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ ВОЋАРСКО-ВИНОГРАДАРСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

П. Лучић, П. Вуксановић, Н. Мићић, Т. Чаркић и Г. Крменовић¹

За успјешну воћарско-виноградарску производњу од пресудног значаја су еколошки услови, афинитет пољопривредних произвођача ка тој производњи и организационо-економске мјере које подржавају и усмјеравају ту производњу. Земље које данас важе за велике произвођаче воћа и грожда (Италија, Француска, САД и др.) успјешно су искористиле повољност својих еколошких услова. Оне су одговарајућом, дугорочном економском политиком у производњи и преради воћа и грожда рационално користиле еколошке услове и развиле врло профитбилну привредну дјелатност и постале значајни извозници воћа и његових прерађевина.

ВОЋАРСКА ПРОИЗВОДЊА

На подручју Републике Српске под воћњацима се налази 61.215 ха, или 7,20% од укупних пољопривредних површина. То је релативно велики земљишни простор на коме се остварује значајан обим производње воћа (таб. 1). Процентуално учешће земљишног простора под воћњацима је значајно, што показује да воћарство има дубоке корјене на овим просторима (од укупних пољопривредних површина у СФРЈ под воћњацима је било 3,45%).

Закони тржишта налажу да се у одређеним еколошким условима треба бавити оном пољопривредном производњом која остварује високе економске ефекте, а има и широке могућности пласмана. Воћарска производња, добро осмишљена и оплемењена одговарајућим видовима прераде, сигурно ће дати веће економске ефекте него било који вид традиционалне биљне производње. Искуства нам показују да се у нашим еколошким условима може постићи висок степен интензивности воћарске производње. Као примјер могу да послуже постигнути резултати и висок ниво технологије на великим производним површинама у ДП "Плантаже" - Градишка и РО "Попово поље" - Требиње.

Повољност наших еколошких услова за воћарску производњу потврђује и чињеница да се на овим просторима, у мањем или већем обиму, узгајају скоро све континенталне воћне врсте (шљива, јабука, крушка, трешња, вишња, бресква, кајсија, орах, јагодасте воћке и сл.) и мањи број воћних врста које припадају групи јужног воћа (смоква, бадем, нар). Мало је земаља у Европи које имају тако широке могућности за добру производну оријентацију. Ове могућности до данас нису кориштене на добар начин па и наша производња, осим у производњи шљиве, није постизала обим који нам обезбјђује позицију великих произвођача и извозника воћа.

Под шљивом, као водећом воћном врстом, налази се 42.238 ха. Друге воћне врсте покривају мањи земљишни простор: јабука 7.346 ха, крушка 5.509 ха; а на остале воћне врсте отпада 6.122 ха. Постојећа структура воћних врста је врло неповољна са становишта рационалног кориштења земљишног простора и захтјева домаћег и страног тржишта. Она је одраз екстензивне производње и одсуства робне оријентације произвођача воћа. На то има значајног утицаја и традиција гдје производња воћа и њене прераде примарно покрива потребе домаћинства, а мањим дијелом је намијењена тржишту.

¹ Проф. др Предраг Лучић, Пољопривредни факултет, Бања Лука, проф. др Предраг Вуксановић, Министарство за пољопривреду, водопривреду и шумарство Црне Горе, доц. др Никола Мићић, Пољопривредни факултет, Бања Лука, др Тихомир Чаркић, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске и др Гавро Крменовић, Пољопривредни институт, Бања Лука.

Табела 1: Постојећа структура и обим производње воћа на подручју Републике Српске¹

Воћна врста	Број стабала	Учешће у структури врста %	Просјечан годишњи обим производње (т)
Јабука	1.496.858	12,87	22.453
Крушка	1.077.191	9,26	15.080
Дуња	56.171	0,43	618
Шљива	7.578.134	65,2	98.515
Бресква	86.493	0,74	1.297
Орах	258.308	2,22	2.841
Трешња	720.276	6,19	3.596
Вишња	299.736	2,57	741
Кајсија	49.436	0,42	
Укупно	11.622.603	100	145.154

Поред неповољне структуре врста, значајно обиљежје постојеће производње је изразито неповољна старосна структура и структура сорти: 70% воћног фонда припада старосној категорији са малим родним потенцијалом због високе биолошке старости. Ниски приноси и нередовно рађање се не могу избјећи код засада такве старосне структуре.

Структура сорти је доста неповољна код већине воћних врста. Код јабуке и крушке доминира стари сортимент, највећим дијелом домаће и одомаћене сорте без тржишне вриједности и старе сорте европског сортимента унешене у ова подручја првих деценија овога стољећа, чији се плодови тешко могу пласирати у већим потрошачким центрима. Код шљиве је доминантна пожегача и друге сорте које се користе за производњу ракије. После 1960. године, производни сортимент шљиве је допуњаван са квалитетнијим сортама: стенлеј, талијанка, аженка, билска рана и неким домаћим селекцијама. Процес измјене сортимента је текао, али је нсувише спор да би се значајније одразио на постојећу, неповољну, структуру сорти у производњи шљиве. Нешто повољније стање је у сортименту трешње, вишње, брескве и кајсије, али ове воћне врсте имају скромно учешће у нашој производњи воћа. Друге воћне врсте се гаје у малом обиму, и, та производња, углавном, покрива потребе домаћинства.

Значајнији наговјештаји промјена у воћарској производњи на нашим просторима, посебно на шirem подручју Добоја, Модриче и Граднице, испољени су у периоду од 1980. до 1990. године, код све већег броја произвођача који су своја газдинства знатним дијелом оријентисали у производњу воћа, првенствено јабуке, шљиве, вишње, крушке, купине и малине, а у мањем обиму јагоде. Величина ових површина најчешће се кретала од 0,5 до 0,7 ха. Мањи број произвођача је имао површину преко 1 ха, али је била присутна тенденција повећања броја робно оријентисаних произвођача и величине површине намијењене овој производњи.

Објективно треба рачунати и са чињеницом да је постојећи воћни фонд претрпио значајне штете у току рата, посебно у неким подручјима. Један дио воћног фонда је физички уништен, а један је због одсуства основних агротехничких мјера у таквом стању да се тешко може санирати и довести у задовољавајуће производно стање без значајних финансијских улагања. Изузетно висок степен оштећења је претрпела модерна плантажа воћа и грожда у Поповом пољу код Требиња, која је била модел за уређење и кориштење крашких поља од европског значаја.

На подручју Републике Српске налази се значајан дио индустријских капацитета за прераду воћа: "Витаминка" у Бањој Луци, "Босанка" у Добоју, "Сава" у Бијељини, "Приједорчанка" у Приједору, "Боснаплод" у Брчком. Њихови годишњи капацитети различитих видова прераде захтјевали су око 43.000 т воћа. Ови прерађивачки капацитети су се, значајним дијелом, снабдијевали сировинама са овог

1 Кориштени подаци Републичког завода за статистику БиХ, за 1989. годину.

подручја. Међутим, значајнији утицај на развој воћарске производње у њиховом окружењу је најчешће изостао или није испољен у обиму који је био предвиђен приликом пројектовања и изградње. Често су се снабдијевали сировином из далеких подручја, а домаћа сировинска база је запостављена. Друштвена улагања у њен развој, без чега се и није могла обезбиједити довољна количина сировина, изостала су или су била недовољна за комплетно рјешење овог проблема. Треба имати у виду да ће се, у перспективи, изграђени прерађивачки капацитети све више суочавати са недостатком сировине ако се плански и дугорочно не направе значајније промјене у обнављању воћарске производње на овом подручју.

Ако се реално сагледају перспективе воћарске производње, кроз еколошке услове, расположивн земљишни фонд и већ изграђену прерађивачку индустрију, несумњив је закључак да воћарска производња има све услове за успјешан развој. Но, једно је имати услове, а сасвим друго искористити те могућности и развити производњу до степена који нас може задовољити.

Даљњи развој воћарске производње треба усмјеравати и подстицати одговарајућим економским мјерама и прихватљивим организовањем произвођача, како би се ова производња могла подићи на ниво који обезбјеђује високе приносе по јединици површине, добар квалитет производа и одговарајућу структуру производње. Еколошки услови и расположиви земљишни потенцијали омогућавају да се воћарство развије у значајну привредну грану која може у потпуности задовољити потребе Републике у потрошњи воћа у свјежем стању, затим потребе прерађивачке индустрије и створити вишак производа за извоз и на страна тржишта.

Основни правци дјеловања и мјере унапређења воћарске производње у наредном периоду су следећи:

1. измјена структуре врста и сорти;
2. санација производних површина које се могу довести на задовољавајући производни ниво;
3. подизање воћњака плантажног типа на породичним имањима тржно оријентисаних произвођача;
4. организација производње квалитетног садног материјала;
5. кредитирање прилагодити специфичностима воћарске производње;
6. стручна служба у функцији подизања образовања и знања произвођача;
7. организација интегралне производње воћа према категоријама ИФП и достигнућима у овој области у подручјима гдје се такав вид производње може остварити.

1. Измјена структуре врста

Потребно је направити корјените промјене у структурни врста да би се рационално користили постојећи производни услови и воћарска производња добила одговарајући привредни значај. Учешће шљиве у структури врста (65,2%) се не може оправдати. Највећи дио постојећег фонда чине стара стабла пожегаче, која је врло осјетљива на вирусно обољење "шарку" шљиву. Плодови заражених стабала су лошег квалитета и не могу се пласирати на тржиште свјежег воћа, а и у индустријској преради је потискују нове, квалитетније селекције шљиве. Планнским увођењем у производњу нових сорти шљиве и савремених технологија производње постојећи обим производње се може остварити на знатно мањем земљишном простору. У постојећој структури врста изузетно је мало учешће брескве (0,74%). Бресква је врло профитабилна воћна врста, са великим могућностима пласмана у свјежем стању или у виду великог броја прерађивина интересантних за домаће и стране тржиште. Наши еколошки услови омогућавају да се њено учешће у структури врста значајно побољша. Учешће јабуке и крушке у структури врста треба повећати са сортама које се могу пласирати на европско тржиште.

2. Санација перспективних производних површина

У свим производним подручјима потребно је да стручна служба направн инвентаризацију воћног фонда и одреди површине које се могу довести на задовољавајући производни ниво, примјеном одговарајућих агротехничких мјера. Програм санације се мора заснивати на економској оправданости свих улагања, па према тим критеријумима, потребно је и извршити категоризацију засада. Треба

рачунати да ће се програм санације у највишем броју случајева морати одвијати у континуитету, у периоду од три вегетације. За реализацију санационих програма неопходно је обезбиједити одговарајућа средства. У противном, резултати ће изостати и доживјети судбину многих покушаја у прошлости, који су имали за циљ повећање производње, посебно шљиве, преко краткорочних санационих акција. За успјешно извођење санационих мјера од пресудног значаја је добро организована и кадровски оспособљена стручна служба. У подручјима гдје се тај услов не може обезбиједити не треба ни изводити захвате ове природе.

3. Подизање воћњака плантажног типа на породичним газдинствима

На породичним газдинствима произвођача који имају жељу и услове да се баве робном производњом воћа, подизати засаде који одговарају захтјевима савремене производње. На овај начин се може, најбрже, повећати обим производње воћа, побољшати квалитет и структура врста и сорти. Основни захтјеви који се постављају пред савремену воћарску производњу су:

- рани почетак плодоношења (брз повратак уложеног капитала);
- висок квалитет плодова;
- високи приноси по јединици површине;
- мањи утрошак живог рада по јединици производа;
- контролисано и рационално кориштење хемијских средстава у процесу производње (пестицида, минералних ђубрива и сл.);
- висок степен примјене механизације у свим фазама процеса производње.

На основу ових критеријума, са стаиовишта данашњих достигнућа науке и праксе и наших производних могућности, може се значајно повећати обим производње јабуке и брескве, а уз пажљивији избор локација и садног материјала и производња крушке и дуње (ограничавајући фактор је брзо ширење опасног патогена *Erwinia amylovora* на просторима Балкана).

У програме овог типа могу се укључити и друге воћне врсте (шљива, трешња, вишња), али са мањим економским ефектима у подручју гдје се са прерађивачком индустријом могу остварити, на економским основама, здрави кооперативни односи. Високи економски ефекти се могу постићи на истим основама у производњи јагодастог воћа у подручјима ближе потрошачким основама и прерађивачким капацитетима.

Воћњаци плантажног типа, са карактеристикама интензивне воћарске производње, захтијевају висока почетна улагања, па је кредитирање овог вида производње неопходно.

4. Организација расадничке производње (производња квалитетног садног материјала)

Да би се оствариле квалитетне промјене у постојећој производњи, неопходно је приступити организовању расадничке производње која ће по својим капацитетима, и структурни производње, створити неопходне предуслове за процес реконструкције постојеће производње и подизање нових савремених плантажних засада. Организацију расадничке производње треба поставити на основама које се данас користе у европским земљама са развијеном воћарском производњом. Треба елиминисати сваку могућност да у обнови воћарске производње учествује садни материјал сумњивог квалитета и здравственог стања. У организацији и технологији ове производње треба користити у свијету афирмисане моделе производње безвирусног садног материјала (INRA) и сл., јер се класични видови производње садног материјала напуштају због огромних економских штета које наносе вирусне, микозе, бактериозе и друга обољења. У производњи неких воћних врсти приноси се смањују за 20-30%, а код неких воћних врста штете су такве природе да онемогућавају производњу (јагода, малина, шљива, крушка). Због тога производњу садног материјала у почетку треба поставити на здравој основи, организујући јединствену производну цјелину коју треба да чине институције које производе или контролишу производњу садног материјала и расадници - произвођачи. Мора се обезбиједити трајна функционална веза и подјела рада између факултета (одговарајуће катедре), института (одговарајућег одсека) и организације произвођача финалног производа (расадника).

Да би се извршила обнова воћног фонда, уз годишњу ремонтну стопу од 5%, неопходно је у континуитету од 15 година обезбједити годишњу производњу од 600.000 једногодишњих садница, одговарајуће структуре. Овај обим производње садног материјала може се једним дијелом организовати на расположивим површинама ДО "Плантаже", намијењеним расадничкој производњи, капацитета 200.000 садница, а преостали дио производње организовањем по једног расадника на подручју Добоја и у подручју Херцеговине (Требње, Попово поље). Расположиве земљишне површине Института за пољопривредна истраживања у Бањој Луци треба користити за подизање матичњака племки и подлога од безвирусног или тестираног изворног материјала. Институт би обезбјеђивао расаднике потребном количином племки и подлога и пратио непосредну производњу у расадницима.

5. Кредитирање воћарске производње

Подизање воћњака намијењеног робној производњи захтијева релативно велика почетна улагања у уређење земљишта и набавку садног материјала. Инвестиција у савремене, интензивне засаде креће се од 15.000 до 18.000 ДЕМ, од чега преко 70% средстава се утроши на набавку садног материјала (ако је густина 3.000/ха, а садница 4 ДЕМ, то је 12.000 ДЕМ само за саднице). Већина наших произвођача у овим околностима не располаже са почетним капиталом довољним за заснивање ове производње. Неопходно је да се одговарајућим друштвеним механизмом помогну подухвати ове природе. Ранији начин кредитирања није одговарао природи ове производње. Произвођачи су најчешће добијали краткорочне кредите са неповољном динамиком отплате. Кредитори нису водили рачуна о времену потребном за довођење воћњака у пуно плодношење, тако да је отплата кредита наступала знатно раније (1-3 године) прије почетка плодношења. Потребно је изградити реалнију кредитну политику, више прилагођену циклусу производње одређених воћних врста.

6. Стручна служба

Успјешна савремена воћарска производња није могућа без добро организоване и оспособљене стручне службе. Стручна служба мора водити процес производње и оспособити произвођаче да могу прихватити нова технолошка рјешења. Треба имати у виду да је ниво знања произвођача пресудан фактор за успјешну примјену савремених технологија, а он се не може обезбједити без добре стручне службе. Ефикасна и економски рационална рјешења у производњи воћа су могућа ако је стручна служба на потребном нивоу, а произвођач економски заинтересован и стручно оспособљен да успјешно реализује дату технологију производње. Због тога се мора посветити дужна пажња кадровској оспособљености стручне службе и стварању услова за њено ефикасно дјеловање.

7. Интегрална производња воћа

У земљама Европе са развијеном производњом воћа у новије вријеме се приступа интегралној производњи воћа која има задатак да, кроз стручно вођену производњу, обезбједи економске интересе произвођача, а и интерес потрошача, односно, произведе квалитетне плодове без штетних хемијских супстанци које све више угрожавају здравље и средину човјека. Овај начин производње воћа (ИФП) функционално повезује произвођаче воћа, удружене у асоцијације робних произвођача, са стручном службом која је оспособљена да квалитетно води и контролише процес производње. Произвођачи стичу право на заштитни знак ове производње, а држава му обезбјеђује приоритет при извозу и пласману производа. У великим потрошачким и туристичким центрима велика је потражња за овако произведеним воћем, што је врло стимулативно за робне произвођаче. У Швајцарској се у кратком временском периоду (3 године) око 70% произвођача воћа укључило у систем интегралне производње. Та искуства треба користити и у нашој производњи, у подручјима еколошки повољним за воћарску производњу. У тим подручјима потребно је стимулисати и организовати произвођаче воћа према већ афирмисаним правилиницима о ИФП. Она на најбољи начин штити интересе произвођача и потрошача, а тиме и друштва, као цјелине.

ВИНОГРАДАРСТВО

Под виноградарском производњом на подручју Републике Српске налази се 3.531 ха. Највећи дио ових површина је на подручју Херцеговине, гдје производња грожђа и његова прерада имају дугу традицију. Услови за развој ове производње постоје и на подручју сјеверне Босне. То су потврдила вишегодишња истраживања Пољопривредног факултета из Сарајева.

Идеја о могућности узгоја винове лозе на подручју сјеверне Босне није нова. У континуитету, дужем од 50 година, са краћим прекидима провлачи се идеја о могућностима и потреби ширења винове лозе на овом подручју, јер постоје бројни историјски и архивски документ и који говоре да је винова лоза на овом подручју узгајана од давнина.

Према истраживањима Пољопривредног факултета у Сарајеву, егзактним огледима и резултатима, потврђено је да у сјеверној Босни постоје повољни климатски услови за гајење винове лозе и развијање виноградарства као привредне граде. Ово се, прије свега, односи на брдско подручје Мајевнице, Мотајнице, Вучјака, Козаре; на падинама са јужном и југоисточном експозицијом, на надморским висинама до 350 па и 400 м. Таквих површина је у бившој Босни и Херцеговини, према картографској процјени, било око 50.000 ха, а ваља нагласити да је у цијелој бившој Босни и Херцеговини било подигнуто око 5.000 до 5.500 ха винограда на подручју Херцеговине.

Који основи агроклиматски параметри одређују зону узгоја винове лозе? Винова лоза је топлољубива биљка, која за успјешну производњу захтијева вегетациону температуру суму 3.100°C (по Стојановићу), мада се на оброница Алпа у Швајцарској производи грожђе високог квалитета, од којег се справљају висококвалитетна бијела вина сорти италијански ризлинг и рајски ризлинг, бургундац и др., уз температуру суму од око 2.400 до 2.600°C .

Граничне температуре на којима измрзавају органи винове лозе су: зимски пулољци -15°C , једногодишњи зрели ластари -18°C до -22°C , а вишегодишње дрво -26°C .

Анализа биоклиматских фактора на подручју сјеверне Босне, указала је да се температурне суме у вегетацији крећу од 3.330 до 3.500°C , што значи да главни ограничавајући чинилац за узгој винове лозе - вриједност температуре суме - није препрека за организовану производњу грожђа на овом подручју.

Не смије се, међутим, занемарити ни чиниоци да виновој лози за успјешну производњу боље одговарају растресити, порозни супстрати. Стога је на тешким земљиштима потребно прије садње извршити темељну припрему супстрата.

Уз напријед изнијето мора се имати на уму да је винова лоза подложна гљивичним обољењима: пламењачи, пепелници, фомосису и другим обољењима, па је за успјешну производњу неопходан висок ниво агрикултурног образовања произвођача и изузетно савјесан рад. Овај проблем, унеколико, ублажава постојање, дјелимично или потпуно, отпорних сорти из групе интерспесијес хибрида.

С обзиром на то да у оквиру врсте *Vitis vinifera* постоји 5 група сорти по епохама дозријевања (иајраније, ране, средње позне, позне и врло позне), одговарајућим избором сорти могуће је формирати сортимент стоних или внских) који ће одговарати сваком подручју или локалитету на коме се иамјерава гајити винова лоза.